

Poziv k Novi mednarodni informacijski in komunikacijski ureditvi in poročilo MacBridove komisije: zgodovinska kontekstualizacija

Abstract

A Call for The New International Information and Communication Order and Report of MacBride's Commission: Historical Contextualization

The article presents the efforts to establish a new international (later: world) information and communication order. The flourishing of the political economy of communication in the seventies, when issues of global inequality of information and communication flows and their role in the strengthening of the global hegemony of American capitalism came to the foreground, has contributed significantly to the establishment of these demands. Under the influence of the non-aligned movement, demands for a more democratic information and communication order were an important topic of discussion in UNESCO in the latter half of the seventies. Yet the aggressive reaction of the USA and Great Britain, which withdrew from UNESCO as a sign of protest against its treatment of issues of information and communication, has thwarted these efforts.

Keywords: New international economic order, MacBride commission, New world information and communication order, political economy of communication, history of communication research, right to communicate

Jernej Amon Prodnik is a post-doctoral researcher at the Institute of Communication Studies and Journalism at the Faculty of Social Sciences and at the Charles University in Prague (the PolCoRe research group), and a researcher at the Social Communication Research Centre, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana (Slovenia). (jernej.amon-prodnik@fdv.uni-lj.si)

Sašo Slaček Brlek received his PhD in media and communication studies at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, in 2012. He is a researcher at the Social Communication Research Centre, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. (saso.brlek-slacek@fdv.uni-lj.si)

Povzetek

V članku predstaviva prizadevanja za uveljavitev nove mednarodne (pozneje: svetovne) informacijske in komunikacijske ureditve. K oblikovanju teh zahtev je pripomogel razcvet politične ekonomije komuniciranja v sedemdesetih letih 20. stoletja, kjer so v ospredje med drugim prišla vprašanja globalnih neenakosti v informacijskih in komunikacijskih tokovih in njihova vloga pri zagotavljanju globalne hegemonije ameriškega kapitalizma. Zahteve po bolj demokratični informacijski in komunikacijski ureditvi so konec sedemdesetih let predvsem na pobudo gibanja ne-uvrščenih zavzele pomembno mesto v Unescu, vendar so bile kmalu zatrte predvsem zaradi ostrega odziva ZDA in Velike Britanije, ki so, prav zaradi nestrinjanja z načinom obravnave informacijske in komunikacijske problematike protestno izstopili iz Unesca.

Ključne besede: nova mednarodna ekonomska ureditev, MacBridova komisija, Nova svetovna informacijska in komunikacijska ureditev, politična ekonomija komuniciranja, zgodovina komunikologije, pravica do komuniciranja

Jernej Amon Prodnik je podoktorski raziskovalec na Inštitutu za komunikacijo in medije v okviru skupine za raziskovanje politične komunikacije PolCoRe (Fakulteta za družbene vede, Karlova univerza v Pragi) in raziskovalec na centru za raziskovanje družbenega komuniciranja (Fakulteta za družbene vede). (jernej.amon-prodnik@fdv.uni-lj.si)

Sašo Slaček Brlek je leta 2012 doktoriral iz komunikologije na Fakulteti za družbene vede (Univerza v Ljubljani). Je raziskovalec na Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja Fakultete za družbene vede. (saso.brlek-slacek@fdv.uni-lj.si)

Uvod

Politični ekonomisti komuniciranja se bolj kot ne na splošno strinjajo, da je bila raziskovalna tradicija politične ekonomije komuniciranja tako politično kot teoretsko najvplivnejša v sedemdesetih letih 20. stoletja.¹ Schiller (v Lent, 1995: 145; Schiller, 2000: 118–120) je to obdobje na primer opredelil kot najugodnejši čas za kritično komunikologijo sploh in še zlasti za politično ekonomijo komuniciranja, ki je v tem času doživela obdobje svoje največje vitalnosti in najopaznejše intelektualne ter raziskovalne širitve. Temu pristopu so se pridružili mlajši raziskovalci, zato se je področje lahko razširilo in poglobilo svoje analize. Gre za obdobje, ko se je v komunikologiji politična ekonomija tudi dokončno vzpostavila kot teoretsko zgrajen pristop, ki je prepoznal razvejenost tematik in dilem, s katerimi se mora soočiti.

S tem se je odzivala na potrebe po kritični refleksiji naraščajočega pomena informacij in komunikacij in še posebno na njihovo vlogo v reproduciranju odnosov izkoriščanja in podrejanja v globalnem obsegu. Pri tem so bila ključna vprašanja kulturnega imperializma in vloge poglobljenja komuniciranja in (neenakih) informacijskih in komunikacijskih tokov pri ohranjanju in poglobljanju svetovne neenakosti in odnosov odvisnosti. Politična ekonomija komuniciranja se je napajala na aktualnih družbenih bojih in vanje tudi aktivno posegla, saj je kritično raziskovanje pomembno vplivalo na politične artikulacije zahtev po Novi mednarodni informacijski in komunikacijski ureditvi.

Namen članka je predstaviti kontekst, v katerem je politična ekonomija komuniciranja doživela svoj (kratek) razcvet, njene intelektualne temelje in medsebojno prepletenost kritičnega teoretskega raziskovanja ter političnih prizadevanj za demokratizacijo informacij in komunikacij, kot se je manifestirala v pozivih po Novi mednarodni informacijski in komunikacijski ureditvi.

Politična ekonomija komuniciranja v geopolitičnem kontekstu

Po mnenju Smytha (v Lent, 1995: 34), Schillerja (2000) in McChesneyja (1998: 11) je imela pri zasuku v ostrejšo kritiko družbe pomemben vpliv implozija ameriškega neoimperializma, predvsem zaradi čedalje pogostejše nasilnih mednarodnih intervencij. ZDA so se soočale s krizo politične legitimnosti, tako doma kot v mednarodnem prostoru. Pomemben vpliv na vzpon kritičnih pristopov v komunikologiji in s tem tudi politične ekonomije so imeli nova družbena gibanja in vzpon nove levece, saj so v zahteve po politični participaciji in demokratizaciji začela vključevati tudi zahtevo po demokratičnejših medijih (gl. Splichal, 1981: 48–49; Nordenstreng, 2004: 6–8; McChesney, 2007: 37, 46–47). Pristop politične ekonomije komuniciranja se je v tem času močno razvil tudi v Evropi, s čimer je sledil ZDA, kjer se je vzpostavljala že v šestdesetih letih 20. stoletja (gl. Mosco, 2009: 89–97). Vpliven je postal v Veliki Britaniji (gl. Murdock in Golding, 1973; 1977; Curran, 1977), še zlasti zaradi t. i. westminstrske šole (Curran, 2004), in v Zahodni Nemčiji (gl. Splichal, 1981), kjer je bil v tem času morda najvplivnejši med kapitalističnimi državami, v katerih je komuniciranje že imelo eno osrednjih gospodarskih vlog.

Med pomembnejšimi razlogi za razvoj pristopa v prav tem zgodovinskem obdobju je bila naraščajoča gospodarska vloga področja, ki je bilo predmet analize tega pristopa. Čeprav so bile skozi zgodovino komunikacije vedno pomembne, je v drugi polovici 20. stoletja skupaj s komunikacijsko infrastrukturo, z informacijskimi sistemi in s kulturnimi ter z medijskimi industrijami to področje postopno prešlo v središče kapitalistične ekonomije. Kot meni Herbert Schiller

---

¹ Gl. na primer Nordenstreng, 2004: 6–8; Meehan, 2004; McChesney, 2007; Mosco, 2009; Meehan in Wasko, 2013; pa tudi v tej številki *Časopisa za kritiko znanosti* prevedeni McChesneyjev prispevek na strani 43 ali intervju z Janet Wasko na strani 73.

(2000: 101), je »ekspanzija kulturnokomunikacijskih industrij postala odločilnega pomena za delovanje globalizirane tržne ekonomije« (prim. Schiller, 1976: 68–69). To je eden temeljnih razlogov, zakaj je v znanstvenem zanimanju prišlo do občutnega obrata in naraščajočega zanimanja v povezavi s temi tematikami. Prav zato je Gerbner (v Nordenstreng, 2004: 13) v začetku osemdesetih let 20. stoletja lahko razvpito zapisal, da »če bi bil Marx danes živ, bi bilo njegovo osrednje delo naslovljeno Komunikacija, ne pa Kapital.«

Mednarodni pozivi k drugačni informacijski in komunikacijski ureditvi

Prostor za kritiko in razpravo, ki se je odprl konec šestdesetih in v sedemdesetih letih 20. stoletja, se je prenesel na mednarodno raven, obenem pa se je v tem globalnem geopolitičnem kontekstu ves čas napajal. Ključne so bile perturbacije zaradi družbenih uporov in protestov (vključno z dekolonizacijo), ki jih je pozneje spremljala sistemska kriza kapitalizma. Kulturnemu in medijskemu imperializmu – in s tem nadaljnjemu naraščanju mednarodnih neenakosti na eni strani ter poblagovljenju informacij, kulture in znanja na drugi – se je na nadnacionalni ravni upiralo predvsem gibanje neuvrščenih držav. Prek neuvrščenih so v okviru Unesca potekali poskusi preureditve mednarodnega komuniciranja. Mosco (2009: 75) tako piše, da so poleg širitve transnacionalnih korporacij, naraščajoče vloge države in porajanja »informacijske družbe« na raziskovanje političnih ekonomistov v tem obdobju vplivali prav boji, ki so bili povezani s pozivi po Novi mednarodni informacijski ureditvi (*The New International Information Order*, NIIO) oziroma pozneje Novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi (*The New World Information and Communication Order*, NWICO). Ti pozivi so bili zelo pomembni tudi za samo politično ekonomijo komuniciranja in zgraditev pristopa, saj so odprli prostor za radikalnejše raziskovanje (Mosco, 2009: 72).

Temeljna izhodiščna predpostavka pobude za spremembo informacijske in komunikacijske ureditve na mednarodni ravni je bila, da sta ekonomsko in kulturno gospostvo, ki sta značilna za mednarodni prostor, nerazrešljivo povezana. Gre za tezo, ki so jo podpirale že analize nekaterih kritičnih komunikologov (in kritičnega družboslovja na splošno) konec šestdesetih let 20. stoletja (gl. Nordenstreng, 1993; Dorfman in Mattelart, 2007: 141–162). Posebej velja omeniti Herberta Schillerja (1969), ki je v svoji prvi knjigi, naslovljeni *Množično komuniciranje in ameriški imperij* (*Mass Communications and American Empire*), napisal ostro kritiko strukturalnih protislovij kapitalizma s posebnim poudarkom na komunikaciji. Skorajda ni dvoma, da je prav ta knjiga postala temeljno delo področja (mednarodne) politične ekonomije komuniciranja, saj je z njo interveniral v širši mednarodni prostor, ki se je čedalje bolj odpiral za pristope, ki obstoječega stanja niso več dojemali za nespremenljivo (alternative pa so iskali zunaj črno-bele blokavske ureditve).

Schillerjeva kritika je imela pomemben vpliv na številne mlajše raziskovalce v Severni Ameriki, še večjega pa na kritične komunikologe zunaj ZDA. Mnogi med njimi so namreč iskali referenčno točko za lastne študije, prek katere bi lahko podali kritiko ameriškega kulturnega imperializma (gl. Maxwell, 2003: 37–39; prim. Downing, 2011: 146). Schiller je informacijsko infrastrukturo in komunikacijske tokove skupaj s komuniciranjem v svoji razpravi umestil v jedro aktualnih procesov, ki so se odvijali na nadnacionalni ravni: med drugim v kontekst ameriške zunanje politike in imperialnih teženj (vključno z vzpostavljanjem različnih oblik odvisnosti), naraščajočega militarizma in razraščanja vojaškega kompleksa, monopolnih teženj na kapitalističnih in telekomunikacijskih trgih, vloge države v premagovanju kapitalističnih kriz in njenih spodbud pri tehnološkem razvoju, ne nazadnje pa je podal tudi možnosti alternativnih sistemskih ureditev, ki bi služile vsemu človeštvu in dejanskim potrebam ljudi (gl. Schiller, 1969).

Teorije medijskega in kulturnega imperializma so poudarjale, da medijska podjetja podpirajo širitev transnacionalnih korporacij, da ta podjetja že sama po sebi postajajo pomembne transnacionalne korporacije in da so postala del vojaško-industrijsko-komunikacijskega kompleksa (Roach, 1993: 285). Novim imperialističnim praksam, med katere je spadal tudi kulturni imperializem (s širitvijo vpliva industrijsko najrazvitejših držav in povečevanjem neenakosti), bi se bilo zato po prepričanju kritičnih družboslovcev nujno upreti s primernimi političnimi ukrepi na širši mednarodni ravni. Šlo je namreč za vprašanja, ki so zaradi značilne »nezamejenosti« množičnih komunikacij in kulture presejala vpliv posameznih držav, države pa so ob tem postajale čedalje bolj povezane in vzajemno odvisne. Kot povzema Maxwell (2003: 39), je bil namen pobude NWICO »spodbuditi reorganizacijo globalnih komunikacij, da bi ustvarili pravičnejši sistem, ki bi služil informacijskim in komunikacijskim potrebam tistih držav, ki nimajo [have-nots].«

Neuvrščeni in Nova mednarodna gospodarska ureditev

To so bili temelji za odločnejši politični upor proti globalnim procesom očitnih informacijskih in kulturnih neenakosti, ki so bile predpogoj za širitev kapitalistične ideologije in reprodukcije širših globalnih neenakosti. Na čelu te pobude, ki je bila uradno sprožena v začetku sedemdesetih let 20. stoletja, sta bili mednarodni organizaciji: gibanje neuvrščenih in Unesco. Pobuda NIIO je izhajala iz širše pobude po *Novi mednarodni ekonomski ureditvi* (*New International Economic Order*, NIEO), ki je bila temeljna zahteva gibanja neuvrščenih, formalno ustanovljenega v Beogradu leta 1961 (njeni zametki so se začeli že leta 1955 v indonezijskem mestu Bandung) (gl. Benko, 2000: 298, 301). Pobuda NIEO, katere dejanski rezultati so bili enako skromni kot pobude NIIO/NWICO (ibid: 349), je prvič po drugi svetovni vojni mednarodne odnose reinterpreterirala glede na ločnico med (razvitim) Severom in (nerazvitim) Jugom, ne pa glede na siceršnjo hladnovojno kategorizacijo Zahoda proti Vzhodu. Mednarodni ekonomski sistem je – posebej s temeljnim ciljem: dokončno odpravo razpadajočega kolonialnega sistema – poskušala spremeniti v sami strukturi: v mehanizmih delovanja in ciljih (ibid: 252–259, 340–342; Thussu, 2006: 26–27, 31–35).

Po drugi svetovni vojni in valu dekolonizacije je revnejšim državam postajalo jasno, da se niti njihovo izkoriščanje niti njihova globalna podrejenost z odpravo formalnega kolonializma in politično neodvisnostjo nista zmanjšali (ibid). Odvisnost je kvečjemu naraščala, kar je v tem času nakazovala izjemna svetovna ekspanzija ameriških transnacionalnih korporacij (Roach, 1993: 284). Ta kontekst je vodil v intelektualno graditev tako imenovane teorije odvisnosti, ki se je napajala v neomarksistični politični ekonomiji in je imela vpliv predvsem v državah, ki niso predstavljale kapitalističnega »centra.«² Teorija je ponujala alternativo pri proučevanju neenakosti v mednarodnem prostoru (gl. Benko, 2000: 228–231). K njenemu razvoju so z izpostavljanjem temeljne vloge medijev in kulture pri reprodukciji neenakosti pomembno prispevali kritični komunikologi (predvsem Mattelart, Boyd-Barrett, Nordenstreng, Smythe in Herbert Schiller). Kot omenja Thussu (2006: 47), je bila osrednja predpostavka teorije odvisnosti, da transnacionalne korporacije s pomočjo vlad držav, v katerih so primarno nameščene, določajo pogoje globalne menjave in strukture globalnih trgov, kar pripomore k poglobljanju neenakosti. Ta odnos naj bi vodil v *odvisni razvoj*, v najsrajnejši obliki pa celo v *razvoj nerazvitosti* (ibid).

Prispevki kritične komunikologije, ki se je združevala v okviru te mednarodne pobude, so k razpravam o odvisnosti prispevali predvsem z vzpostavljanjem veznega člena med širjenjem kapitalizma in naraščanjem ekonomske odvisnosti na eni strani ter proizvodnjo, distribucijo in

---

² Glej Thussu, 2006: 46–52 in Mosco, 2009: 101–102; ter primerjaj z analizami Mattelart, 1978 ter Dorfman in Mattelart, 2007: 135–140.

potrošnja medijev in kulturnih proizvodov na drugi. Kulturni in medijski imperializem sta se kazala kot pomembna ideološka predpogoja vzpostavljanja širših odnosov mednarodnih odvisnosti, ki so bili rezultat neoimperialnih praks. Pomagala naj bi namreč vzpostavljati soglasje glede globalnega (kapitalističnega) sistema (Mattelart, 1978; Thussu, 2006: 46–52).

Nordenstreng (1993: 261) omenja, da se je prvo mednarodno povezovanje med kritičnimi komunikologi, ki so analizirali te dileme, začelo že na konferenci Mednarodne zveze za raziskovanje medijev in komuniciranja (IAMCR) v jugoslovanskem Hercegovnem koncu leta 1966, ko se je organizaciji pridružil tudi Herbert Schiller (gl. Maxwell, 2003: 39–40). Vsaj za finsko delegacijo, ki je v okviru mednarodnih povezav pozneje odigrala pomembno vlogo, je bilo srečanje in povezovanje na njej prelomnega pomena. Bržkone ključna za nastanek pobude NIO je bila okrogla miza v Hanku (Finska) leta 1970, ko je prišlo do praktičnega kombiniranja liberalnih in radikalnejših idej, ki so se pozneje gibale v smer ostrejšje kritike kapitalizma iz marksistične perspektive (Nordenstreng, 1993). V okviru Unesca se je sicer že pred tem pojavljala ideja o *pravici do komuniciranja*, v različnih razpravah pa se je poudarjala problematičnost vertikalnih modelov enosmernih informacijskih tokov, ki so izključevali dialoškost, recipročnost, dostop in participacijo (Mattelart, 2011: 503–504). Kritični raziskovalci so tako v okviru Unesca leta 1972 »branili svoje odklonilno stališče do ideje komuniciranja od elit do množic, od centra proti periferiji in od informacijsko bogatih do informacijsko šibkih« (ibid: 504). Organizacija Unesco se je prav tega leta formalno vključila v samo pobudo, leto pozneje pa je v Alžiru petinsedemdeset voditeljev držav, ki so bile članice neuvrščenih, podalo skupno izjavo, da imperializem ni omejen le na politiko in ekonomijo, temveč vključuje tudi kulturo, prek katere lahko poteka ideološko gospodarstvo nad ljudstvi v razvoju, ki hočejo braniti svoje nacionalne kulture in tradicijo (gl. H. Schiller, 1978: 36–37). Termin *nova informacijska ureditev* se je prvič pojavil šele pozneje, na srečanju gibanja neuvrščenih leta 1976 v Tunisu, istega leta pa je bilo tudi sklenjeno, da je vzpostavitev *Nove mednarodne informacijske ureditve* (NIO) enako pomembna kot boj za *Novo mednarodno ekonomsko ureditev* (NIEO) (ibid: 38; Nordenstreng, 1993: 268).

Razred in neenaka globalna menjava

Že od začetkov je bil v temeljih NIO (oziroma pozneje NWICO) prisoten vidik razrednih neenakosti (Nordenstreng, 1993: 258). Glas so dobili tudi akterji, ki ga v mednarodni skupnosti sicer praviloma niso imeli. S tem je bila pobuda v veliki meri podobna ciljem študentskih gibanj v univerzitetnih kampusih s konca šestdesetih let prejšnjega stoletja. Ta so v kurikilih med drugim zahtevala več pozornosti za premisleke o tretjem svetu, predmeti pa bi po mnenju gibanj morali vključevati potrebe študentov manjšin (vključno z implementacijo njihovih lokalnih posebnosti) (gl. H. Schiller, 2000: 36–37). Velik vpliv na pobudo je po Nordenstrengu (2013) imela civilna družba, ki je vključevala številne raziskovalce s področja komunikologije.

Ključni poudarek protagonistov v okviru NIO/NWICO je bil, da mednarodni informacijski in komunikacijski sistem v obstoječi formaciji ne le krepí, ampak celo povečuje neenakosti v razvoju posameznih držav. Kulturna odvisnost, ki je izhajala iz kulturnega imperializma, je bila zaradi neenake menjave strukturno dejstvo in ne iskanje zarot ali manipuliranja (Mattelart, 2000: 67). Najobčutnejše negativne posledice naj bi posledično čutile predvsem revnejše države, katerih odvisnost bi s temi procesi dodatno naraščala. Svet je bil v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja že preplavljen s kulturnimi vsebinami z Zahoda, pri čemer je bila temeljna značilnost kulturnih in informacijskih »izmenjav« enosmerni tok od najrazvitejših in najbogatejših držav do vseh drugih. Tega dejstva so se države, ki so hotele v svojem kulturnem in medijskem razvoju več avtonomije, čedalje bolj zavedale. Šlo je za enosmerni mednarodni pretok televizijskih programov, filmov (gl. Guback, 1971; 1974), mednarodnega tiska in televizijskih novic, drugih novic, namenjenih množični cirkulaciji, mnenjskih revij pa tudi

stripov, enciklopedij, igrač in tako naprej (gl. H. Schiller, 1976).

Slika 1: Največji izvozniki televizijskih programov v zgodnjih sedemdesetih letih dvajsetega stoletja (vir: Nordenstreng in Varis, 1974: 30)

Neenakosti v pretoku informacij, ki dejansko seveda temeljijo na *blagovni menjavi* kulturnih in informacijskih dobrin, so vodile v nove oblike odvisnosti in obnavljanje imperializma, le da so se ti procesi uveljavljali z drugimi sredstvi. To se je pokazalo v številnih empiričnih raziskavah, ki so nastale v okviru Unesca, med drugim v temeljni raziskavi Nordenstrenga in Varisa (1974), ki je dokazala izjemno neenakost v mednarodnem prenosu televizijskih programov (glej: slika 1).

Do podobnih ugotovitev so pripeljale druge raziskave. Mowlana (1985: 27) jih je v še eni referenčni študiji za Unesco sredi osemdesetih let 20. stoletja sintetiziral z besedami, da obstaja očitni vertikalni tok večine mednarodnih novic – od razvitih držav do držav v razvoju. Čeprav obstaja določen delež horizontalnih informacijskih tokov, je tovrstna izmenjava pomenila le majhen delež celotnega pretoka informacij. Pri tako rekoč vseh oblikah pretoka informacij (od novic do podatkov, znanstvenih izsledkov in znanja sploh, izobraževanja in človeških »virov«) je bil glede na ugotovitve poročil vzorec enak in je spominjal na *neuravnovešene* cikle na drugih področjih blagovne menjave (ibid: 64). Kot je poudarjal Mowlana, države v razvoju namreč izvažajo surovine v države z najrazvitejšo industrijo, nato pa so prisiljene od njih odkupiti konč(a)ne izdelke. Prav to je tudi ena temeljnih značilnosti odvisnosti, ki so jo predvidevale teorije odvisnosti: država je »odvisna natanko zato, ker je odvisna od blaga, ki ekonomsko in intelektualno izvira iz povsem različnih (tujih) razmer, ki vladajo v središču moči,« sta poudarjala Dorfman in Mattelart (2007: 138; prim. Mosco, 2009: 101). To značilnost sta povezovala z mednarodno delitvijo dela: »Naše države so izvoznice surovin in uvoznice 'nadvrstnih' kulturnih dobrin. Da lahko oskrbujemo svoje 'enoproduktne' ekonomije, pošiljamo baker, oni pa nam pošiljajo stroje za izkopavanje bakra in, seveda, Coca-Colo. Za Coca-Colo stoji celotna struktura pričakovanj in vedenjskih modelov, skupaj z njimi pa tudi posebna vrsta zdajšnje in prihodnje družbe ter razlaga preteklosti.« (Dorfman in Mattelart, 2007: 138)

Poznejše ugotovitve glede globalnega pretoka večine kulturnih in informacijskih dobrin je napovedal že zaključek Nordenstrenga in Varisa (1974: 54), ki sta v svojem poročilu zapisala, da »prosti pretok televizijskega gradiva med narodi v resnici pomeni, da samo države z obsežnimi ekonomskimi viri izkoriščajo svobodo do proizvodnje, medtem ko imajo tiste z omejenimi viri 'svoboda', da izbirajo, ali bodo izkoristile vsebine, ki so jim na voljo«. Pri tem ne smemo pozabiti, kot poudarja Boyd-Barrett (1977: 117), da identifikacija virov o državi izvora lahko prikriva dejstvo, da so dejanski viri še precej bolj omejeni, saj prihajajo iz minimalnega števila velikanskih medijskih konglomeratov. Ugotovitve o tej temeljni strukturalni neenakosti so brez dvoma aplikabilne tudi za današnja razmerja (prim. Thussu, 1998; 2006). Herbert Schiller, ki je bil v svoji celotni raziskovalni karieri kritičen do doktrine o prostem pretoku informacij (gl. H. Schiller, 1976: 103–104; 1989: 55–56; 2000), ki je zagovarjala prostotržno (globalno) širitev in trgovanje s kulturnimi in z informacijskimi dobrinami, je pozneje zapisal:

Doktrina prostega pretoka informacij, neizpodbitno koristna za že tako močne, je sleparski konstrukt. Pretok informacij, ki ga promovira, je prost le v enem pogledu. Pričakuje se, da bo pretok neovirano dovoljen v vse prostore, v katere jih dobavitelji hočejo prenesti. Drugače pa pri informacijah ni nič prostega. Ravno nasprotno. Informacije in pretok sporočil so že in ostajajo cenjene natančno tako, da omogočajo ekstrakcijo najvišjih dohodkov. Zadnja desetletja so prinesla vztrajno transformacijo javnih informacij v dobrine, ki so naprodaj. Izboljšano elektronsko obdelovanje informacij močno pospešuje možnosti za sestavljanje in zaračunavanje vseh vrst sporočil in podob. (H. Schiller, 2000: 85)

Zahteva po prostemu pretoku informacij je bila v praksi namenjena ohranjanju obstoječih razmerij moči in neenakosti v družbi. V tem pogledu je šlo za »svobodo, da bi se še naprej počele stvari, ki so vodile do obstoječih okoliščin – služenje krepitevi že tako vplivnih in nadaljnjemu slabljenju že tako slabotnih« (H. Schiller, 1976: 45). Zato je ameriškim kulturnim industrijam doktrina prinesla edinstveno prednost in prevlado njenih kulturnih proizvodov po svetu (H. Schiller, 1996: 92–93). Podobno je menil Hardt: politični cilj te ideje je »neomejeno trgovanje, vključno s pretokom kulturnih dobrin, prek kanalov množičnega komuniciranja, da bi bili doseženi ugodni družbeni ali politični pogoji za nadzor nad proizvodnjo vsakdanjih realnosti.« (Hardt, 2004: 53–54)

Vloga medijskega imperializma se ni odražala samo v medijskih vsebinah. Odražala se je tudi v vrednotah in primerih medijskih praks (npr. objektivnost, uravnoteženost, sledenje statistiki gledanosti), v neposrednem ali strukturnem nadzoru nad medijskim sistemom, v svojevrstni industrijski organizaciji ter načinih financiranja medijskih in kulturnih industrij, z vnaprej dano obliko komunikacijskih sredstev, uvedbo obstoječih zahodnih delovnih rutin, korporativnih vrednot, podjetniškega etosa in tako naprej. Pogosto je bilo to predstavljeno kot naravno in neizogibno, čeprav je bilo vedno stvar očitne politične in ekonomske izbire (Boyd-Barrett, 1977). Ž besedami Herberta Schillerja (1976: 9) je šlo za spremembe v sami *infrastrukturi socializacije* posameznih družb, kar je pripomoglo k njihovi učinkoviti vključitvi v svetovni kapitalistični sistem.

MacBridova komisija

Bržkone najvplivnejša institucionalna kritika mednarodne komunikacijske in informacijske ureditve je bila podana v obsežnem MacBridovem poročilu, naslovljenem *Many Voices, One World*, ki je bilo predstavljeno in soglasno potrjeno leta 1980 na 21. generalni konferenci Unesca v Beogradu. Komisija je bila imenovana potem, ko je 19. generalna konferenca Unesco v Nairobiju leta 1976 zahtevala »pregled vseh problemov komuniciranja v sodobnih družbah, ki nastajajo zaradi tehnološkega napredka in nedavnih dogajanj v mednarodnih odnosih, ob ustreznem upoštevanju njihove kompleksnosti in pomembnosti« (Unesco, 1980: xv) in je z delom začela decembra leta 1977.

Sicer zelo široko definiran mandat komisije je že nakazoval, da bodo v središču njene pozornosti problemi neenakosti med razvitimi in nerazvitimi državami na področju informacij in komunikacij in res so neenakosti v komunikacijski in informacijski infrastrukturi ter neenakih tokovih informacij in komunikacij osrednje vodilo poročila. V tem pogledu se poročilo precej odkrito postavi za interese držav v razvoju, kot jih je zagovarjalo gibanje neuvrčenih: z utemeljevanjem Nove svetovne informacijske in komunikacijske ureditve v Novi svetovni gospodarski ureditvi, zagovarjanjem pravice držav, da se odločijo za različne poti razvoja, in zahtevam za povečanje različnih oblik multilateralne pomoči državam v razvoju.

Na tem mestu ne moreva podrobno analizirati vseh konceptualnih izhodišč poročila in njegovih številnih ter pogosto zaradi iskanja kompromisa med različnimi interesi različnih in

raznolikih praktičnih priporočil. Osredinila se bova na nekatere najpomembnejše vidike, kjer gre poročilo onkraj konkretnega političnega položaja, v katerem je nastalo, in konfliktov različnih – tudi protislovnih – interesov ter je prav zato lahko še danes aktualno tako s političnega kot znanstvenega vidika.

MacBridova komisija je bila soočena s težavno nalogo, da interese držav v razvoju artikulira na način, ki se bo izognil pastem tržnega fundamentalizma Zahoda in etatizma Vzhoda, hkrati pa ne bo preveč problematičen za katerega od blokov. Medtem ko je komisija lahko kot relativno neproblematično predpostavila kritiko državne cenzure, je morala hkrati artikulirati kritiko podrejanja pravice do komuniciranja pod lastninsko pravico: »Svobode državljana ali družbenih skupin, da kot prejemniki ali ustvarjalci dostopajo do komunikacijskih sredstev, ne moremo primerjati s svobodo investitorja, da iz medijev pridobiva dobiček. Prva varuje temeljno človekovo pravico, druga dovoljuje komercializacijo družbene potrebe.« (Unesco, 1980: 18)

Komisija se je postavila na stališče, da je pravica do komuniciranja neodtujljiva človekova pravica, ki je lahko udejanjena le, če imajo državljanke in državljani zagotovljen dejanski dostop do sredstev množičnega komuniciranja. S tega vidika niso problematični zgolj državni posegi v svobodo izražanja, temveč tudi podreditev svobode komuniciranja svobodi razpolaganja z zasebno lastnino. Komisija je poudarila kot osrednji problem zgodovinskega razvoja sredstev množičnega komuniciranja, da se je hkrati s povečevanjem možnosti za dostop do informacij zmanjševal krog tistih, ki imajo dostop do možnosti širjenja informacij – ustvarjanje in posredovanje informacije prek množičnih medijev je postalo privilegij ozkih lastniških, profesionalnih in birokratskih slojev. Zato so bili najinovativnejši predlogi komisije prav tisti, ki so se dotikali demokratizacije komuniciranja (Thussu, 2006: 33–34). Kot omenja Osolnik (2005: 8), je šlo pri tem za »pomembno nadgraditev tradicionalnega razumevanja svobode tiska in svobode informacij, ki je v praksi pogosto zreducirana na svobodo podjetnika, da žanje dobiček s pomočjo medijev, ne da bi ga zanimali vsebina in kakovost.« Takšna zastavitev je komisiji omogočila, da je kritiko državnih posegov v svobodo izražanja artikulirala na način, ki ni podlegel tržnemu fundamentalizmu, ki svobodo državljanov reducira na pravico potrošnikov, da pasivno izbirajo med vsebinami, ki so ponujene na trgu.

Prav zato, ker je bilo poročilo MacBridove komisije kritično do omejitev, ki so jih postavljale komercializacija, pritiski oglaševalcev in koncentracija medijskega lastništva, je pričakovano naletelo na odpor nekaterih zahodnih stanovskih organizacij, oglaševalskih organizacij in največjih medijskih in kulturnih industrij, čeprav se je odločno postavilo tudi proti političnim oviram svobode izražanja in kršitvam svobode tiska (Thussu, 2005; 2006: 33–37).³ Za zahodne korporacije je bilo poročilo kar dvakrat nesprejemljivo. Najprej zato, ker je proti načelu prostega pretoka informacij zagovarjalo krepitev avtohtonih zmognosti držav v razvoju in njihovo pravico, da se odločijo za drugačne poti razvoja, ter je s tem prišlo v nasprotje z ambicijami zahodnih korporacij po širjenju na nove trge. Hkrati pa zato, ker je absolutni svobodi lastnikov, da prosto razpolagajo s svojo lastnino, zoperstavilo zahteve po demokratičnem nadzoru nad sredstvi množičnega komuniciranja, četudi so ta v zasebni lasti. Svobodi lastnikov, da prosto razpolagajo s svojo lastnino in osvajajo nove trge, je tako postavilo nasproti politične posege, ki bi zagotovili enakopravnejšo izmenjavo informacij tako med državami kot med skupinami in posamezniki v posamičnih državah.

Zato lahko razumemo, zakaj je bila reakcija Zahoda veliko ostrejša od reakcije Vzhoda. Na ideološki ravni je Sovjetska zveza lažje prenesla kritike državnih posegov v svobodo medijev, kot pa so ZDA lahko prenesle pojmovanje, ki je komercializacijo informacij in komunikacij poudarjalo kot prav tako nevarno grožnjo pravici do komuniciranja. Prav tako pa se je poročilo

³ Nasprotovanje pobudi NWICO, ki je v skladu z usmeritvijo neuvrščениh zagovarjala tretjo pot, je prihajalo tako iz vrst ekstremnega liberalnega razumevanja absolutne svobode v ključnih državah zahodnega bloka (ZDA in Velike Britanije) kot iz popolne podrejenosti državnemu lastništvu in monopolu v Vzhodnem bloku (Osolnik, 2005: 9–10).

znašlo v ostrem protislovju z geopolitičnimi interesi ZDA, ki so v nasprotju s Sovjetsko zvezo pot do širjenja svojega vpliva videle v zmožnosti neoviranega globalnega delovanja zasebnih korporacij. Po oceni Dana Schillerja (2007: 37) so bile javne politike ZDA na tem področju že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v ostrem nasprotju s cilji neuvrščениh, ki so nasprotovali poblagovljenju informacij in komunikacij.

To nasprotje interesov je izbruhnulo kot odkrit konflikt, ko sta v ZDA in Veliki Britaniji prišla na oblast Ronald Reagan in Margaret Thatcher. ZDA in Velika Britanija so najprej drastično zmanjšale razvojno pomoč (ZDA na primer pod krilatico *Trade not aid*), nato pa v letih 1984 (Velika Britanija) in 1985 (ZDA) izstopili iz organizacije Unesco (H. Schiller, 1989: 115–117, 145; Roach, 1993: 277–279; McChesney, 1998: 11), s čimer je organizacija izgubila velik del financiranja. Po mnenju Herberta Schillerja (1989: 115) je bilo cilj njunih potez predvsem spodbujanje deregulacije in privatizacije v mednarodnem prostoru, še zlasti v revnejših državah, čemur je sledila globalna ofenziva transnacionalnega kapitala (prim. tudi Thussu, 2005; 2006: 3. pogl.). Zmožnost neuvrščениh, da ubranijo svoje zahteve pred agresivno politiko ZDA, je bila po mnenju Mattelarta (2011: 507) zmanjšana tudi zaradi oportunistične podpore Sovjetske zveze, konfliktov v samem gibanju neuvrščениh, saj so nekatere države razprave o Novi mednarodni informacijski in komunikacijski ureditvi začele izkoriščati za odvrčanje pozornosti od lastnih kršitev svobode izražanja, in zaradi dejstva, da neuvrščениm ni uspelo zgraditi povezav z državami Evropske skupnosti (prim. tudi Thussu, 2006).

Sklep

Relativno svobodno polje za kritiko prevladujočega mednarodnega sistema, ki je, podobno kot danes, temeljil na izjemnih globalnih asimetrijah, je omogočal poseben zgodovinski položaj (Christians idr., 2009: 186; Nordenstreng, 2013). Ta kontekst se je relativno hitro vrnil v svoje ustaljene tirnice, ko so ZDA skupaj z Veliko Britanijo znova odločno prevzele vajeti globalne hegemonije.

Pobuda NIO/NWICO je bila kljub neuspehom pri implementaciji dejanskih politik zelo pomembna zaradi odločnih in glasnih zahtev po globalni komunikacijski demokraciji. Kot omenja Mosco (2009: 72), je šlo za prvo pobudo, ki je na tako široki ravni postavila zahtevo po »univerzalnem dostopu do komunikacijskih medijev, nadzoru nad odločitvami o proizvodnji in distribuciji komunikacij ter temeljni človekovi pravici do komuniciranja.« Ta načela so politični ekonomiji komuniciranja v tem obdobju dala pomemben »politični cilj za dinamično novo raziskovalno agendo« (ibid) in odprla prostor radikalnim raziskovalnim pristopom.

V veliki meri je bila pobuda NIO/NWICO kot dežnik, pod katerim so se združile različne kritične paradigme, saj so kljub razlikam raznoliki pristopi delili skupna izhodišča (gl. Nordenstreng, 1993: 260–270; prim. 2013: 355), med njimi holistično razumevanje sveta, enakost kot družbeno vrednoto, realističen epistemološki pristop in normativni pristop k realnosti.

Literatura

- BENKO, VLADIMIR (2000): *Zgodovina mednarodnih odnosov*. 2. izdaja. Ljubljana: Sophia.
- BOYD-BARRETT, OLIVER (1977): Media Imperialism: Towards and International Framework for the Analysis of the Media Systems. V *Mass Communication and Society*, J. Curran, M. Gurevitch in J. Woollacott (ur.), 116–135. London: Edward Arnold.
- CHRISTIANS, CLIFFORD G., THEODORE L. GLASSER, DENIS MCQUAIL, KAARLE NORDENSTRENG in ROBERT A. WHITE (2009): *Normative Theories of the Media: Journalism in Democratic Societies*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- CURRAN, JAMES (1977): Capitalism and Control of the Press, 1800–1975. V *Mass Communication and*

- Society, J. Curran, M. Gurevitch in J. Woolacott (ur.), 195–230. London: Edward Arnold Publishers.
- CURRAN, JAMES (2004): The Rise of the Westminster School. V *Toward a Political Economy of Culture: Capitalism and Communication in the Twenty-First Century*, A. Calabrese in C. Sparks (ur.), 13–40. Lanham, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- DORFMAN, ARIEL in ARMAND MATTELART (2007): *Kako brati Jaka Racmana: Imperialistična ideologija v Disneyjevih stripih*. Ljubljana: Maska.
- DOWNING, JOHN D. H. (2011): Media Ownership, Concentration, and Control: The Evolution of Debate. V *The Handbook of Political Economy of Communications*, J. Wasko, G. Murdock in H. Sousa (ur.), 140–168. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- GUBACK, THOMAS H. (1971): Film and Cultural Pluralism. *Journal of Aesthetic Education* 5(2): 35–51.
- GUBACK, THOMAS H. (1974): Film as International Business. Cultural Exchange – or Invasion. *Journal of Communication* 24(1): 90–101.
- HARDT, HANNO (2004): *Myths for the Masses: An Essay on Mass Communication*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.
- LENT, JOHN A. (ur.) (1995): *A Different Road Taken: Profiles in Critical Communication*. Boulder: Westview Press.
- MATTELART, ARMAND (1978): The Nature of Communications Practice in a Dependent Society. *Latin American Perspectives* 5(1): 13–34.
- MATTELART, ARMAND (2000): *Networking the World, 1794–2000*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- MATTELART, ARMAND (2011): New International Debates on Culture, Information, and Communication. V *The Handbook of Political Economy of Communications*, J. Wasko, G. Murdock in H. Sousa (ur.), 501–520. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- MAXWELL, RICHARD (2003): *Herbert Schiller*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- MCCHESENEY, ROBERT W. (1998): The Political Economy of Global Communication. V *Capitalism and the Information Age: The Political Economy of the Global Communication Revolution*, R. W. McChesney, E. Meiksins Wood in J. Bellamy Foster (ur.), 1–26. New York: Monthly Review Press.
- MCCHESENEY, ROBERT W. (2007): *Communication Revolution: Critical Junctures and the Future of Media*. New York, London: The New Press.
- MEEHAN, EILEEN R. (2004): Moving Forward on the Left: Some Observations on Critical Communications Research in the United States. *Javnost – The Public* 11(3): 19–39.
- MEEHAN, EILEEN R. in JANET WASKO (2013): In Defense of a Political Economy of the Media. *Javnost – The Public* 20(1): 39–54.
- MOSCO, VINCENT (2009): *The Political Economy of Communication*. Druga izdaja. Los Angeles, London: Sage.
- MOWLANA, HAMID (1985): International Flow of Information: A Global Report and Analysis. [*Unesco Reports and Papers on Mass Communication, No. 99*]. Pariz: UNESCO.
- MURDOCK, GRAHAM in PETER GOLDING (1973): For a Political Economy of Mass Communications. *The Socialist Register*, 10: 205–234.
- MURDOCK, GRAHAM in PETER GOLDING (1977): Capitalism, Communication and Class Relations. V *Mass Communication and Society*, J. Curran, M. Gurevitch in J. Woolacott (ur.), 12–43. London: Edward Arnold.
- NORDENSTRENG, KAARLE (1993): New Information Order and Communication Scholarship: Reflections on a Delicate Relationship. V *Illuminating the Blindspots: Essays Honoring Dallas W. Smythe*, J. Wasko, V. Mosco in M. Pendakur (ur.), 251–73. New Jersey: Ablex.
- NORDENSTRENG, KAARLE (2004): Ferment in the Field: Notes on the Evolution of Communication Studies and Its Disciplinary Nature. *Javnost – The Public* 11(3): 5–18.
- NORDENSTRENG, KAARLE (2013): How the New World Order and Imperialism Challenge Media. *TripleC – Capitalism, Communication & Critique* 11(2): 348–358.
- OSOLNIK, BOGDAN (2005): The MacBride Report – 25 Years Later. *Javnost – The Public* 12(3): 5–12.
- ROACH, COLLEEN (1993): Dallas Smythe and the New World Information and Communication Order. V *Illuminating the Blindspots: Essays Honoring Dallas W. Smythe*, J. Wasko, V. Mosco in M. Pendakur (ur.),

- 274–301. New Jersey: Ablex.
- SCHILLER, DAN (2007): *How to Think about Information*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- SCHILLER, HERBERT I. (1969): *Mass Communications and American Empire*. Boston: Beacon Press.
- SCHILLER, HERBERT I. (1976): *Communication and Cultural Domination*. New York: International Arts and Sciences Press.
- SCHILLER, HERBERT I. (1978): Decolonization of Information: Efforts toward a New International Order. *Latin American Perspectives* 5(1): 35–48.
- SCHILLER, HERBERT I. (1989): *Culture, Inc. The Corporate Takeover of Public Expression*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- SCHILLER, HERBERT I. (1996): *Information Inequality: The Deepening Social Crisis in America*. London, New York: Routledge.
- SCHILLER, HERBERT I. (2000): *Living in the Number One Country: Reflections from a Critic of American Empire*. New York, London, Sydney: Seven Stories Press.
- SPLICHAL, SLAVKO (1981): *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*. Maribor: Založba Obzorja.
- THUSSU, DAYA K. (1998): *Electronic Empires: Global Media and Local Resistance*. London, New York: Arnold.
- THUSSU, DAYA K. (2005): From MacBride to Murdock: The Marketisation of Global Communication. *Javnost – The Public* 12(3): 47–60.
- THUSSU, DAYA K. (2006): *International Communication: Continuity and Change*. Druga izdaja. London: Hodder Arnold.
- UNESCO (1980): *Many Voices One World: Report by the International Commission for the Study of Communication Problems*. Dostopno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf> (19. marec 2015).